

РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.77

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.32>

ЗАХИСТ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Бутнік-Сіверський О.Б.,
*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки, обліку та фінансів
Інституту післядипломної освіти,
Національний університет харчових технологій,
головний науковий співробітник
відділу промислової власності та комерціалізації
об'єктів інтелектуальної власності
Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0003-2492-231X
e-mail: busiv@ukr.net*

Петренко В.О.,
*доктор технічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
академік Академії наук вищої школи України,
завідувач кафедри інтелектуальної власності
та управління проектами
Українського державного університету науки і технологій,
ORCID: 0000-0002-4171-1875
e-mail: petrenko_v@email.ua*

Бутнік-Сіверський О.Б., Петренко В.О. Захист прав інтелектуальної власності у сфері національної безпеки і оборони України.

Розглядається формування економіко-правового механізму захисту прав інтелектуальної власності у сфері національної безпеки і оборони України та обґрунтовується, що цей механізм є комплексною системою у широкому значенні, де є поєднання інтегрованої інноваційної діяльності державних науково-виробничих структур Міністерства оборони України з Українським національним офісом інтелектуальної власності та інновацій за напрямом захисту майнових прав інтелектуальної власності, а також має основу інноваційності (інноваційно-інтелектуальну діяльність) з урахуванням відповідних принципів та пріоритетів. Визначено ефективність механізму в умовах створення інноваційно-інтелектуального середовища у сфері оборони з циклом «наука – техніка – технологія – виробництво – оборона» як цільове поєднання висококваліфікованих провідних спеціалістів та науковців в відповідній організаційно-функціональній та техніко-технологічній виробничій структурі, яке націлене на інноваційно-інтелектуальну діяльність та техніко-технологічне підприємництво, де враховується економічна складова – отримання винагороди при здійсненні комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності у вигляді прибутку, роялті, комбінованого платежу, які призначені для стимулювання суб'єктів права до захисту прав інтелектуальної власності. Акцентовано увагу на діяльності суб'єктів, які порушили права інтелектуальної власності в аспекті напрямів порушень. Ці напрями дозволяють шукати

ефективні шляхи протидії такій діяльності у сфері національної безпеки і оборони України. Зазначено, що формування економіко-правового механізму захисту прав інтелектуальної власності у сфері національної безпеки і оборони України сприятиме ефективній протидії порушенням майнових прав інтелектуальної власності в цій важливій сфері діяльності. Окреслено визначні критерії ефективності захисту прав інтелектуальної власності, якими є: рівень професіоналізму та особистісної відповідальності суддів, рівень творчого мислення та креативності суддів, рівень незалежності суду, рівень програмного, організаційного, кадрового, правового та інформаційного забезпечення апарату суду. Аргументовано вказується на відсутність в Україні відповідного законодавчого врегулювання та досвіду комерціалізації технологій та техніки військової сфери та оборони з використанням ОПІВ, створює можливості для здійснення правопорушень майнових прав інтелектуальної власності, які призводять не тільки до відсутності ефективного захисту прав суб'єктів ОПІВ, а й впливають на обороноздатність держави. Наведено економіко-правовий механізм захисту прав інтелектуальної власності в сфері національної безпеки і оборони України, який потребує координації зусиль усіх суб'єктів, які уповноважені здійснювати охорону і захист інтелектуальної власності. Зазначено, що вирішальний вплив на стан національної безпеки має розвиток сфери інтелектуальної власності, з яким пов'язують організаційні заходи нейтралізації внутрішніх джерел загроз і захист від зовнішніх загроз національній безпеці.

Ключові слова: економіко-правовий механізм, захист прав інтелектуальної власності, інноваційно-інтелектуальне середовище, інтелектуальна власність, порушення прав інтелектуальної власності.

Butnik-Siverskyi O.B., Petrenko V.O. Protection of intellectual property rights in the field of national security and defense of Ukraine.

It is considered the formation of an economic-legal mechanism for the protection of intellectual property rights in the field of national security and defense of Ukraine and it is substantiated that this mechanism is a complex system in a broad sense, where there is a combination of integrated innovative activity of the state scientific and production structures of the Ministry of Defense of Ukraine with the Ukrainian National Office of Intellectual Property and Innovations in the direction of protection of intellectual property rights, and also it has a basis of innovativeness (innovative-intellectual activity) taking into account the relevant principles and priorities. The effectiveness of the mechanism in the conditions of creating an innovative and intellectual environment in the field of defense with the cycle «science – technics – technology – production – defense» is determined as a targeted combination of highly qualified leading specialists and scientists in the appropriate organizational-functional and technical-technological production structure, which is aimed at innovative-intellectual activity and technical-technological entrepreneurship, where the economic component is taken into account – receiving remuneration during the commercialization of intellectual property rights objects in the form of profit, royalties, combined payment, which are intended to stimulate the subjects of right to protect intellectual property rights. Attention is focused on the activities of subjects that have violated intellectual property rights in the aspect of the directions of violations. These directions allow us to look for effective ways of countering such activities in the field of national security and defense of Ukraine. It is noted that the formation of an economic and legal mechanism for the protection of intellectual property rights in the sphere of national security and defense of Ukraine will contribute to effective countermeasures against violations of property rights of intellectual property in this important field of activity. Important criteria for the effectiveness of the protection of intellectual property rights are outlined, which are: the level of professionalism and personal responsibility of judges, the level of creative thinking and creativity of judges, the level of court independence, the level of software, organizational, personnel, legal and information support of the court apparatus. Arguably, the lack of appropriate legislative regulation and experience in the commercialization of military and defense technologies and equipment using IPPR is pointed out in Ukraine, creates opportunities for violations of property rights of intellectual property, which lead not only to the lack of effective protection of the rights of IPPR subjects, but also affect on the defense capability of the state. The economic and legal mechanism for the protection of intellectual property rights in the field of national security and defense of Ukraine is presented, which requires coordination of the efforts of all subjects authorized to protect and protect intellectual property. It is noted that the development of the sphere of intellectual property has a decisive influence on the state of national security, which is

linked to organizational measures to neutralize internal sources of threats and protect against external threats to national security.

Key words: economic and legal mechanism, protection of intellectual property rights, innovative and intellectual environment, intellectual property, violation of intellectual property rights.

Постановка проблеми. Право інтелектуальної власності, як і будь-які інші права, може бути об'єктом протиправних дій, а отже потребує захисту. Що стосується *механізму захисту прав інтелектуальної власності*, то він за визначенням О. Орлюк «... являє собою систему форм, способів та засобів діяльності відповідних юрисдикційних органів і зацікавлених осіб, спрямовану на визнання та поновлення порушених прав, припинення порушення прав і законних інтересів авторів, власників охоронних документів та на застосування до правопорушників заходів державного примусу. Захист прав та законних інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності здійснюється за допомогою передбачених чинним законодавством заходів щодо їх визнання та поновлення, припинення їх порушення, застосування до правопорушників заходів юридичної відповідальності» [1, с. 62]. Аналізуючи це, О. Орлюк загострює увагу на тому, що «...в Україні, незважаючи на значні зрушення в напрямі формування якісної правової бази щодо питань правової охорони об'єктів інтелектуальної власності, питання з порушеннями прав інтелектуальної власності, а отже, і з захистом таких прав, залишаються здебільшого не вирішеними» [1, с. 62].

На наш погляд, більш проблемним стає захист прав інтелектуальної власності у сфері національної безпеки і оборони України, особливо сьогодні в умовах агресивної війни Російської Федерації проти незалежної України. Тут слід врахувати те, що у сучасному світі спостерігається швидкий розвиток інноваційних технологій передачі інформації, перехід економіки інтелектуальної власності до цифрової економіки, виникають нові порушення прав інтелектуальної власності, методи незаконного використання результатів інтелектуальної діяльності. Тому нагальною стає потреба у формуванні дієвого механізму захисту порушених прав інтелектуальної власності у сфері національної безпеки і оборони України.

При цьому звернемо увагу на те, що теорія побудови та функціонування системи національної безпеки з позицій прав інтелектуальної власності ще перебуває на стадії становлення та пошуку; низка проблемних питань розглядаються фрагментарно, їх зводять до юридичних проблем, до правової охорони та захисту майнових прав інтелектуальної власності, а деякі питання опинились у полі постійних наукових дискусій, адже ще не сформовано цілісний науковий підхід до розв'язання зазначеної проблеми [2, с. 71]. Не менш важливі завдання стоять перед науковцями і в сфері національної безпеки і оборони України, які пов'язані з розвитком інтелектуальної власності.

На наш погляд, однією з актуальних проблем на часі, є дослідження захисту порушених прав інтелектуальної власності в сфері національної безпеки і оборони України, у якій здійснюється безперервний процес саморозвитку, самовдосконалення, комплексного розв'язання проблем модернізації знань, прискорення формування людського та інтелектуального капіталу, створення інноваційно-інтелектуального середовища.

Тому дослідження проблемних питань захисту прав інтелектуальної власності у сфері національної безпеки і оборони є нагальним завданням.

Метою дослідження є формування економіко-правового механізму захисту прав інтелектуальної власності у сфері національної безпеки і оборони України, а також висвітлення його змістовних ознак.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження питань охорони та захисту прав інтелектуальної власності в полі зору багатьох вчених-правників: Ю. Атаманової, А. Безмолитвенного, В. Базилевича, І. Василенка, В. Вірченко, І. Дахно, К. Добровольської, О. Дорошенко, В. Дроб'язко, В. Жарова, В. Ільїна, О. Кохановської, А. Кодинця, Н. Кузнєцової, Доріс Лонг, Т. Обуховської, О. Орлюк, З. Пічкурової, Патриції Рей, Є. Ходаківського, В. Якобчук, Ю. Якобівської та інших. Найчастіше розглядаються різноманітні проблеми правового регулювання окремих об'єктів інтелектуальної власності на міжнародному (регіональному) та національному рівнях, а також дослідження правового механізму захисту прав інтелектуальної власності, який незважаючи на все ще по окремим питанням залишається дискусійним.

Проблеми дослідження розвитку національної безпеки та військового компоненту з позиції майнових прав інтелектуальної власності поглиблено розглядаються науковцями Г. Андрощуком, О. Зайківським, Л. Лотоха, О. Марченко, М. Окладна, О. Оністратом, Л. Перевалова та ін.

Фундаментальним дослідженням та узагальненням стала монографія «Інтелектуальна власність як складова системи забезпечення національної безпеки» (2023 р) [3], у якій подано теоретико-методологічні аспекти розвитку системи національної безпеки з огляду прав інтелектуальної власності в Україні, інноваційно-інтелектуальне середовище за напрямом забезпечення національної безпеки під впливом трансформаційних процесів та антикризового регулювання, інтелектуальну власність, як складову розвитку обороноздатності держави, а також розвиток методології національної безпеки за напрямками впливу майнових прав інтелектуальної власності. У той же час, саме механізми захисту прав інтелектуальної власності в сфері національної безпеки і оборони України приділяється ще недостатньо уваги.

Виклад основного матеріалу. В преамбулі Закону України «Про національну безпеку України» визначено його спрямованість на «...основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз» [4]. У той же час, за змістом термінів у зазначеному законі окремі його статті кореспондують з державною політикою, яка враховує державну інноваційну політику, без якої, наприклад, ефективність оборонно-промислового комплексу стосовно задоволення потреби сектору безпеки і оборони в озброєнні, військовій та спеціальній техніці не реально. У цій правовій конструкції, на наш погляд, виникає потреба у *поєднанні впливу державної інноваційної політики за напрямом державної безпеки з розвитком системи інтелектуальної власності*, які ще недостатньо кореспондуються з національними інтересами та національною безпекою і обороною України.

Саме тому, забезпечення обороноздатності держави повинно враховувати національні досягнення в сфері інтелектуальної власності, яка постійно розвивається. Важливим та дієвим фактором стає, на нашу думку, *становлення інноваційно-інтелектуального середовища у сфері оборони з циклом «наука – техніка – технологія – виробництво – оборона»*, а саме в оборонно-промисловому комплексі України (ОПК України), що є сукупністю науково-дослідних, випробувальних організацій і виробничих підприємств, які виконують розробку, виробництво і постановку на озброєння військової та спеціальної техніки, спорядження, боєприпасів як для Збройних сил України, так і на експорт, де формується та реалізовується наукова та інженерна думка щодо винаходів та високих технологій. ОПК України у своїй діяльності повинен спиратись на *систему охорони прав інтелектуальної власності в Україні*, яку реалізує сьогодні Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій (IP офіс) – став сучасним, фаховим, технологічним і прозорим хабом повного циклу для креатора, сконструйованим за принципом «єдиного вікна» (<https://nipo.gov.ua/>).

З нашої позиції, *інноваційно-інтелектуальне середовище у сфері оборони з циклом «наука – техніка – технологія – виробництво – оборона» – це цільове поєднання висококваліфікованих провідних спеціалістів та науковців в відповідній організаційно-функціональній та техніко-технологічній виробничій структурі, яке націлене на інноваційно-інтелектуальну діяльність та техніко-технологічне підприємництво та знаходиться під впливом активного інноваційного менеджменту з цільовою циклічною спрямованістю використання майнового права інтелектуальної власності в виробничо-господарській діяльності в сфері оборони за вектором обраної провідної інноваційної стратегії розвитку підприємств, компаній, фірм, асоціацій, корпорацій.*

Слід відмітити, що інтелектуальна та інноваційна безпека і нейтралізація внутрішніх та зовнішніх джерел загроз національній безпеці є самостійними складовими елементами структури національної безпеки та оборони, які пов'язані з іншими елементами структури за принципом дифузії залежно від наявних завдань. У такому разі, метою загальних заходів національної безпеки та оборони під впливом розвитку сфери інтелектуальної власності, є запобігання виникнення можливих загроз та їх здійснення, розроблення норм з дотримання безпеки, починаючи з режиму і закінчуючи регламентацією охорони та захисту майнових прав інтелектуальної власності. На цей вектор, на наш погляд, бажано спрямувати Центральний науково-дослідний інститут озброєння та військової техніки Збройних Сил України та в його складі спеціальний науково-дослідний відділ патентно-ліцензійної, винахідницької та раціоналізаторської діяльності. Саме ця державна установа «проводить комплексні наукові дослідження з метою визначення проблем військово-технічної політики у сфері розвитку озброєння, військової та спеціальної техніки (ОВТ), та є науково-дослідною установою замовника відповідно до Системи розроблення і поставлення на виробництво озброєння та військової техніки, бере участь у координації досліджень інших

наукових установ Міноборони, спрямованих на визначення проблемних питань, їх вирішення на всіх стадіях життєвого циклу ОВТ, з науковим обґрунтуванням пріоритетних напрямів від розроблення, виробництва та його використання, з набуттям спроможностей Збройних Сил та інших складових сектору безпеки і оборони держави, обґрунтування необхідності модернізації, продовження термінів експлуатації та зняття з озброєння» [5] в ОПК України.

У розвиток зазначеного у порядку організаційного забезпечення національної безпеки і оборони України, пропонують фахівці О. Зайківський та О. Оністрат, доцільно на загальнодержавному та відомчому рівнях *утворити відповідні структурні підрозділи з питань управління інтелектуальною власністю*, визначити порядок їх взаємодії. Забезпечення взаємодії та координації діяльності суб'єктів національної безпеки і оборони з питань управління у галузі інтелектуальної власності є необхідною умовою для ефективного регулювання процесів у цій сфері, яка залежить від якості, законності, наукової обґрунтованості, системності та своєчасності ухвалення рішень [6, с. 31].

На думку науковців, потенційними загрозами національній безпеці та оборони України слід вважати недосконалість механізмів захисту прав інтелектуальної власності, неналежна увага аналізу загроз, які можуть завдавати шкоду підприємству та державі.

Метою формування забезпечення захисту інтелектуальної власності на підприємстві, зазначають науковці, є: створення умов для надійної роботи та розвитку підприємства; запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам; захист інтересів підприємства від протиправних посягань; забезпечення збереження нематеріальних ресурсів; створення умов для нормального функціонування всіх підрозділів підприємства [7, с. 400-401]. З позиції О. Марченко, «...безпека людського розвитку в економіці знань - це насамперед безпека інтелектуального розвитку людини, інтелект якої є основою формування, накопичення та використання інтелектуальних ресурсів» [8, с. 278]. І далі, «...в умовах економіки знань інтелектуальна безпека набуває провідної ролі в забезпеченні людського розвитку. Це суттєво актуалізує дослідження її змісту, умов, структури та напрямів забезпечення» [8, с. 279].

Як зазначають науковці Л. Перевалова та М. Окладна, однією з головних умов забезпечення захисту інтелектуальної власності підприємства є *здатність протистояти загрозам, що вже існують або можуть виникнути в майбутньому*. Аналізуючи загрози, слід звернути увагу на наступне: які загрози можуть завдати шкоди підприємству; які збитки підприємство може понести; внаслідок чого підприємство може знизити темпи свого розвитку та зменшити капітал [9, с. 21]. Це важливо, коли стосується діяльності ОПК України і в той же час, це *економічні вимоги до механізму захисту прав інтелектуальної власності національної безпеки і оборони України*, з якою пов'язують комерціалізацію інноваційної військової продукції та майнові права інтелектуальної власності на національному та закордонному ринках інноваційних озброєнь.

Одночасно, ряд науковців конкретизують, що для забезпечення ефективної системи захисту інтелектуальної власності на підприємстві необхідно враховувати: специфіку, структуру підприємства, вид діяльності; кількісний та якісний склад менеджменту, персоналу; зовнішнє та внутрішнє середовище, в яких працює підприємство; необхідність чіткої координації дій, які спрямовані на адекватну реакцію на загрози; планування, розробка та впровадження планів та рішень; оптимальний розподіл та використання ресурсів; удосконалення застосування вже існуючих на підприємстві засобів захисту інтелектуальної власності; постійний контроль та захист прав інтелектуальної власності [10, с. 137].

Правовою природою правопорушенням у сфері інтелектуальної власності вважається будь-яке вчинення дій, що кваліфікуються як використання об'єкта права інтелектуальної власності без згоди правовласника. На думку О. Орлюк, причинами незадовільного захисту прав інтелектуальної власності є «неврегульованість значного ряду питань на законодавчому рівні, наявність колізій та прогалин. Відсутність стратегії бачення національної політики у сфері правової охорони й захисту прав інтелектуальної власності. Відсутність упродовж багатьох років уваги з боку державницьких органів до питань інтелектуальної власності». І далі, «поряд із цим одним із ключових факторів має розумітися низький рівень культури інтелектуальної власності, відсутність поваги до прав творців та правовласників [1, с. 64]. Це дає підстави науковцям стверджувати, що захист визнається наслідком порушення, невизнання чи оспорювання права або охоронюваного законом інтересу, а тому захистом охоплюються лише передбачені законом засоби, що спрямовані на відновлення чи визнання прав та/чи охоронюваних законом інтересів уповноважених суб'єктів [11, с. 119].

Саме тому, питання ефективного захисту прав інтелектуальної власності та створення надійної системи захисту особливо у сфері національної безпеки і оборони України, спонукало авторів цієї статті до формування економіко-правового механізму захисту прав інтелектуальної власності у сфері національної безпеки і оборони України (рис. 1). При цьому наведений механізм є комплексною системою у широкому значенні, метою якого є поєднання інтегрованої інноваційної діяльності державних науково-виробничих структур Міністерства оборони України з Українським національним офісом інтелектуальної власності та інновацій за напрямом захисту прав інтелектуальної власності.

З теоретичної точки зору, О. Орлюк виділяє два значення захисту прав – широке та вузьке. Якщо говорити про вузьке значення захисту, то мова безпосередньо йде лише про процес захисту порушених прав інтелектуальної власності. На рис. 1, це правовий механізм щодо суб'єктів, які порушили права інтелектуальної власності (судовий захист). Якщо ж ідеться про широке значення, то потрібно говорити не лише про реалізацію процесу захисту, а й про увесь правовий механізм реалізації прав інтелектуальної власності на всіх стадіях створення об'єктів права інтелектуальної власності, його легалізації в установленому законом порядку, використання та, відповідно, захисту, якщо права інтелектуальної власності будуть порушені [12, с. 24–29]. На рис.1, це економіко-правовий механізм комплексу дій щодо суб'єктів права на захист прав інтелектуальної власності.

Виходячи з широкого значення захисту прав інтелектуальної власності, як комплексної системи, не можливо не враховувати економічну складову – отримання винагороди при здійсненні комерціалізації об'єктів права інтелектуальної власності (ОПВ) у вигляді прибутку, роялті, комбінованого платежу, які призначені для стимулювання суб'єктів права на захист прав інтелектуальної власності.

При цьому слід враховувати бюджетне фінансування діяльності державних науково-виробничих та виробничих структур Міністерства оборони України (ОПК України), завдяки чому поповнюються їх спеціальні фонди бюджету, які є їх власними надходженнями, завдяки результатам інноваційної діяльності, на які на жаль є бюджетні обмеження щодо їх використання. Це суттєве гальмує стимулювання, як економічний важіль, інноваційну діяльність суб'єктів права на захист прав інтелектуальної власності.

Тому, зняття бюджетного обмеження – шлях подолання інерційності інноваційного розвитку ОПК України. При знятті обмежень на спеціальні фонди бюджету, їх можна спрямувати на: 1) проведення патентно-кон'юнктурних досліджень; 2) підтримання чинності та продовження строку дії охоронних документів на ОПВ, майнові права на які належать такій бюджетній науковій та виробничій установі; 3) виплату ліцензійних платежів (паушальний платіж, роялті, комбінований платіж) за використання ОПВ такою бюджетною науковою та виробничою установою; 3) виплати винагороди авторам службових ОПВ, майнові права на які належать такій бюджетній науковій та виробничій установі; 4) набуття прав та отримання охоронних документів на об'єкти права інтелектуальної власності, майнові права на які належать такій бюджетній установі, в Україні та за кордоном; 5) реєстрацію службових творів, майнові права на які належать такій бюджетній науковій та виробничій установі.

Безумовно корисним було би адаптувати позитивний зарубіжний досвід західноєвропейських країн стосовно бюджетного фінансування розробок та використання ОПВ в ОПК України, але при цьому потрібно відмовитись від державної бюджетної монополії.

Формування економіко-правового механізму захисту прав інтелектуальної власності у сфері національної безпеки і оборони України має основу інноваційності (інноваційно-інтелектуальної діяльності) з урахуванням принципів: побудови національної безпеки та сукупності вже наявних і спеціально створюваних органів; формування структурно-функціональної системи; формування стратегії розвитку; процесу стратегічного управління; створення та впровадження в господарський обіг ОПВ; дифузії інновацій в структури наукової та виробничої діяльності.

З нашого погляду, для формування економічного механізму та правового механізму захисту прав інтелектуальної власності у сфері національної безпеки і оборони України (з початку свого формування), а разом в поєднанні економіко-правового механізму забезпечення інноваційно-інтелектуальної діяльності з врахуванням вибору механізму першочерговості пріоритетів напрямів дослідження, органічно поєднуються зі складовими забезпечення національної безпеки:

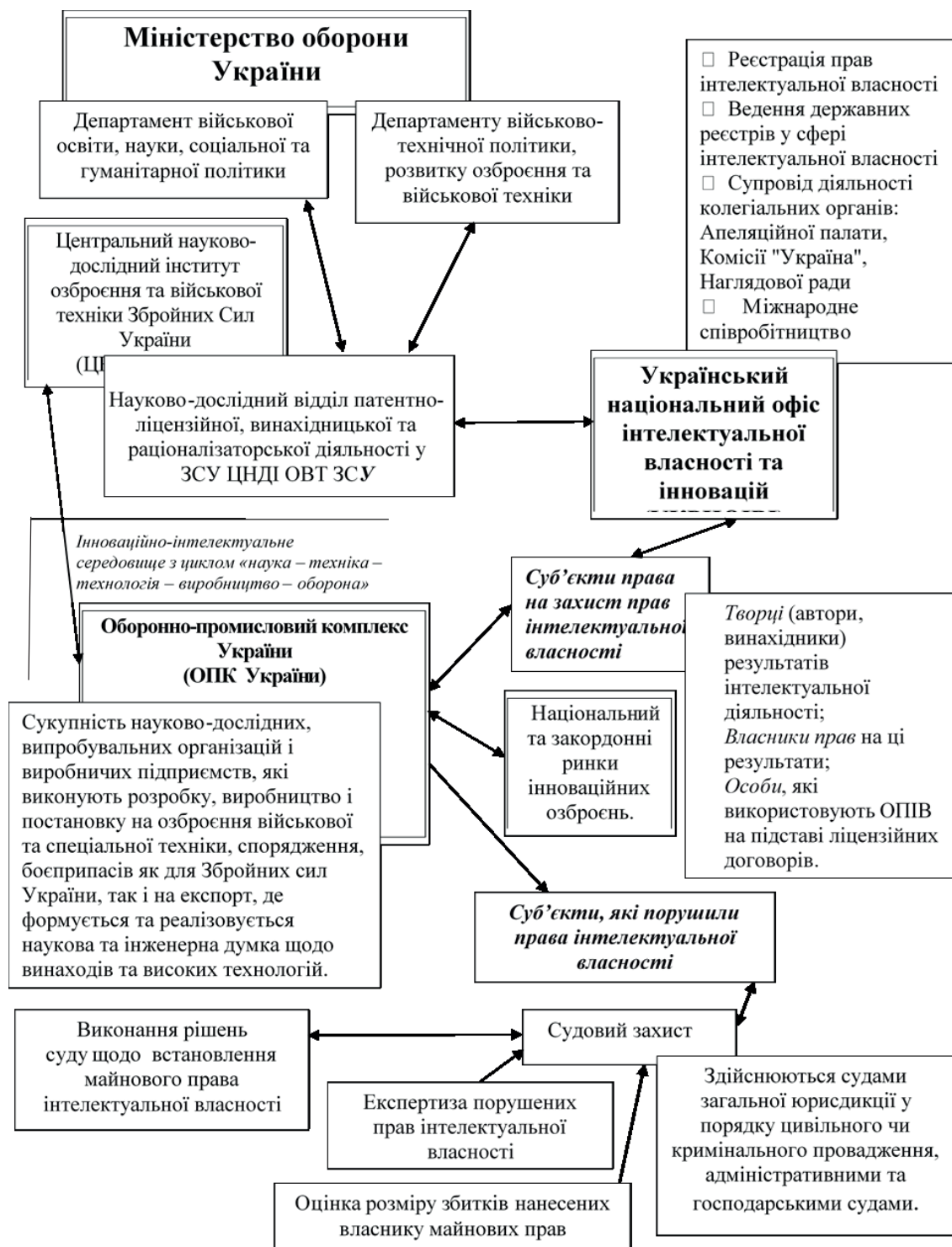

Рис. 1. Формування економіко-правового механізму захисту прав інтелектуальної власності у сфері національної безпеки і оборони України (розробка авторів).

– безпека інтелектуального потенціалу й інтелектуального капіталу, що забезпечує ефективну реалізацію неявних індивідуальних і колективних знань у процесі розвитку інноваційної та господарської діяльності суб'єктів різних рівнів і формувань, а також визначення сукупності заходів щодо його збереження й ефективної реалізації;

– безпека нематеріальних активів у складі ОПІВ, що враховує захищеність від зовнішніх і внутрішніх загроз, пов'язаних з можливістю їх втрати, несанкціонованого копіювання, використання конкурентами, плагіату та ін., а також здійснення нейтралізації внутрішніх джерел загроз і захисту від зовнішніх загроз національної безпеки;

– патентування науково-технічної продукції та продукції оборонно-промислового комплексу як метод конкурентної боротьби щодо захисту нових продуктів і технологічних процесів з метою блокування (патентної експансії) дослідницьких робіт конкурентів, а також забезпечення за допомогою патентно-кон'юнктурних досліджень, методів маркетингу інформації про високотехнологічну продукцію зарубіжних виробників (конкурентна розвідка) та її систематизацію;

– розгляд економіко-правових проблем розвитку та впровадження технологій подвійного призначення та нормативно-правового забезпечення охорони права інтелектуальної власності в оборонно-промисловій сфері діяльності;

– формування національної суперсистеми кібербезпеки, що має забезпечити взаємодію з питань кібербезпеки державних органів, органів місцевого самоврядування, військових формувань, правоохоронних органів, наукових установ, навчальних закладів, громадських об'єднань, а також підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, що провадять діяльність у сфері електронних комунікацій, захисту інформації та/чи є власниками (розпорядниками) об'єктів критичної інформаційної інфраструктури з використанням сучасного програмного забезпечення й електронного забезпечення;

– підвищення самозабезпечення в ключових технологіях цивільного та військового виробництва подвійного призначення, в системі оборонно-промислового комплексу, розвитку вищих технологічних укладів, поширення ресурсо- й енергоощадних технологій та інше.

На цій основі формується *принцип дієздатності національної безпеки України з позиції прав інтелектуальної власності*, що водночас охоплює та спирається на подальший розвиток, має вирішальне значення для контролю за функціонуванням національної безпеки з огляду прав інтелектуальної власності (інтелектуального потенціалу й інтелектуального капіталу), що безпосередньо впливає на процвітання країни на регіональному, так і на глобальному рівнях [13, с. 78].

Одночасно, з нашу думку, з позиції сфери інтелектуальної власності тут треба враховувати і *напрямок науково-технічної безпеки – це стан захищеності наукового потенціалу держави, наявних у країні конкурентоспроможних технологій, а також недопущення та усунення наслідків технологічної недосконалості та господарської діяльності, який сьогодні поширюється та поглиблюється* [14, с. 31].

З економічного погляду, безпека інтелектуальної власності або інтелектуальна безпека є своєрідним гарантом переходу вітчизняної економіки на вищий технологічний щабель та утвердження підвалин економіки нового типу – економіки знань, що побудована на зростанні частки високотехнологічного сектору та доданої вартості за рахунок інтелектуального складника [14, с. 33].

Науковець Ю. Бошицький, акцентує увагу на удосконаленні механізмів набуття правової охорони інтелектуальної власності, поліпшення стимулювання у сфері інтелектуальної власності та створення ефективних механізмів захисту прав інтелектуальної власності. Для цього, на його думку «...необхідна розробка дієвих методик запобігання, протидії, розслідування злочинів у сфері інтелектуальної власності, покращення обізнаності та розвитку високої культури широких верств населення в сфері інтелектуальної власності. Досягнення зазначеного потребує підвищення рівня освіти у сфері інтелектуальної власності, розширення міжнародного партнерства, співробітництва, взаємодії у сфері інтелектуальної власності» [15, с. 243].

Щодо окремих змістовних ознак формування економіко-правового механізму захисту прав інтелектуальної власності у сфері національної безпеки і оборони України, то скористаємось також науковою працею фахівців О. Зайківського та О. Оністрата [16], що дозволяє поглибити предмет нашого дослідження з позиції сфери національної безпеки і оборони України.

Саме ці фахівці зазначають, що «...збереження суверенітету та цілісності країни залежать не так від міжнародних договорів і гарантій, як від здатності Збройних Сил України дати відсіч агресору. А ця здатність забезпечується не лише патріотизмом і вишколом особового складу, але й оснащенням захисників сучасним озброєнням та військовою технікою (ОВТ)» І далі, «оснащення Збройних Сил України новітніми видами ОВТ залежить, зокрема, від спроможності оборонно-промислового комплексу щодо впровадження новітніх технологій, забезпечення високого науково-технічного рівня, новизни, патентоздатності та патентної чистоти зразків ОВТ [16, с. 38].

Сучасне ОВТ є продуктом діяльності великих колективів фахівців державних органів, закладів і установ різних організаційних рівнів, компетенції, функціонального призначення та напрямів діяльності, які працюють в оборонній галузі. Їх можна групувати у три категорії: державні замовники, розробники ОВТ – виконавці державного замовлення та власне автори, які створюють ОПВ. На рис. 1, це суб'єкти права на захист прав інтелектуальної власності, для яких процес розробки (модернізації) ОВТ передбачає декілька послідовних етапів: 1) оборонне планування; 2) розробка державного оборонного замовлення (ДОЗ); 3) визначення виконавців державного оборонного замовлення (проведення торгів щодо закупівлі); 4) укладання контрактів (договорів) на виконання науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) щодо розробки ОВТ; 5) виконання НДДКР виконавцями ДОЗ; 6) контроль замовником виконання НДДКР і приймання результатів роботи; 7) впровадження результатів НДДКР, зокрема серійне виробництво ОВТ за результатами НДДКР.

Важливою стає вимога, що на кожному етапі розробки ОВТ відповідно до законодавства України здійснювати заходи, що стосуються охорони інтелектуальної власності: 1) проводити маркетингові та патентні дослідження; 2) у договорах на виконання ДОЗ визначати вимоги щодо правової охорони інтелектуальної власності у процесі виконання контракту та після його закінчення, забезпечення правочинного використання ОПВ з додержанням прав замовників, розробників та авторів ОПВ; 3) враховувати у собівартості НДДКР оборонного призначення витрати, пов'язаних із проведенням патентних досліджень у повному обсязі, на винахідництво та раціоналізацію, виплати авторських винагород; 4) проводити державну експертизу планової та звітної документації на НДДКР з метою визначення наукового рівня та патентної чистоти розробок тощо.

Формування економіко-правового механізму захисту прав інтелектуальної власності у сфері національної безпеки і оборони України націлено також на діяльність суб'єктів, які порушили права інтелектуальної власності. Знання напрямів порушень майнових прав інтелектуальної власності зазначеними суб'єктами дозволяє шукати ефективні шляхи протидії такій діяльності у сфері національної безпеки і оборони України.

Практика показує, зазначають фахівці О. Зайківський та О. Оністрат, що у сфері інтелектуальної власності, особливо, що стосується розробки ОВТ, відбувається багато порушень прав інтелектуальної власності. На рис.1, це стосується суб'єктів, які порушили права інтелектуальної власності. До таких порушень належать: незаконне використання ОПВ; привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на ОПВ, що охороняється законом; неправомірне збирання, розголошення або використання відомостей, що є комерційною таємницею [16, с. 40].

До можливих порушень прав інтелектуальної власності при розробленні ОВТ державними замовниками ДОЗ відноситься, зокрема: 1) планування оборонного замовлення без проведення маркетингових досліджень; 2) визначення критеріїв оцінки при проведенні переговорної процедури закупівлі, що має складний або спеціалізований характер (зокрема й НДДКР) без вимоги щодо передання технології; 3) укладання державних контрактів на розробку техніко-технологічних засобів та інших договірних документів без вимог щодо: а) правової охорони інтелектуальної власності у процесі виконання контракту і після його закінчення; б) проведення виконавцем патентних досліджень; в) проведення державної експертизи документації, підготовленої виконавцями за результатами робіт; г) внесення до переліку національних стандартів, які є обов'язковими при виконанні НДДКР, державних стандартів України щодо проведення патентних досліджень, оформлення патентного формуляра відповідно до державних стандартів України тощо; д) блокування включення у собівартість НДДКР оборонного призначення витрат, пов'язаних з проведенням патентних досліджень, оформленням охоронних документів на ОПВ, виплатою авторських винагород за використання ОПВ; е) розголошення чи передачу третім особам отриманих від виконавця відомостей у будь-якій формі, що розкривають суть наукової чи технічної ідеї або розробки; 4) відсутність перевірки замовником при контролі виконання ДОЗ здійснення заходів щодо охорони інтелектуальної власності та наявності патентної документації на продукцію та технологію її виготовлення; 5) проведення державної експертизи усіх видів конструкторської документації, технологій та/або їх складових, які закуповуються за бюджетні кошти, без звіту про патентно-кон'юнктурні дослідження та патентного формуляра, а, відтак, без визначення технологічного рівня, конкурентоспроможності та новизни, патентної чистоти технологій, їхніх складових; 6) внесення конструкторської документації, розробленої за результатами виконання ДОЗ,

до реєстру, що ведеться державним замовником, без використаних ОПВ; 7) використання інтелектуальної власності, що створена (використана) в процесі виконання державного контракту, без укладення окремого договору; 8) не визначення порядку охорони та використання ОПВ після завершення контракту [16, с. 41-42].

Загалом, при створенні службового ОПВ можливі такі порушення: 1) затягування розгляду повідомлення автора про створення службового ОПВ і прийняття щодо нього рішення; 2) перевищення роботодавцем строку збереження службового винаходу (корисної моделі) як конфіденційної інформації в разі його невикористання понад 4 роки; 3) невіплата винагороди авторам службових ОПВ за їх використання; 4) можливе «викачування» науково-технічних секретів і ноу-хау та недотримання виконавцем вимог, пов'язаних з охороною прав інтелектуальної власності стосовно: а) проведення патентних досліджень, особливо щодо патентної чистоти, відповідно до ДСТУ 3575-97 «Патентні дослідження. Основні положення та порядок проведення» [17]; б) повідомлення замовника про результати перевірки щодо патентної чистоти ОПВ, які використовуються під час виконання роботи; в) інформування замовника про отримання при виконанні робіт результатів, що підлягають правовій охороні; г) оформлення документів для захисту ОПВ, створених під час виконання роботи, без погодження із замовником; д) публікації науково-технічних результатів, одержаних при виконанні робіт, без згоди замовника; е) передання результатів робіт іншим особам; є) неправомірне використання виконавцем під час виконання контракту ОПВ, права на які належать йому або третій стороні, чи без погодження із замовником; ж) використання запатентованого секретного винаходу (корисної моделі), а також передання права власності, надання дозволу (видача ліцензії) на його використання з порушеннями вимог Закону України «Про державну таємницю» [18] та без погодження з Державним експертом, зокрема без сплати власникові патенту адекватної компенсації відповідно до економічної цінності винаходу (корисної моделі) та грошової компенсації на покриття витрат за сплату зборів; з) укладення окремого договору із замовником на використання інтелектуальної власності, створеної у процесі виконання державного контракту, або передачі йому майнових прав на ОПВ; и) передання замовникові майнових прав на технологію та/чи її складові, що створені у процесі виконання НДДКР, які фінансуються за рахунок бюджетних коштів, якщо технологію та/або її складові віднесено до державної таємниці й у інших випадках, визначених законом; і) обов'язкової реєстрації технологій або їхніх складових, що створені чи використані при виконанні НДДКР; й) оформлення патентного формуляра після виконання НДДКР відповідно до ДСТУ 3574-97 «Патентний формуляр. Основні положення. Порядок складання та оформлення» [19] та включення його до комплексу технічної документації на НДДКР разом зі звітом про патентні дослідження; к) здійснення закордонного патентування технологій або їхніх складових, створених за бюджетні кошти, з порушенням законодавства України.

Крім цього, при укладенні договорів про трансфер технологій не визначаються: а) порядок надання субліцензій на складові технології третім особам; б) порядок передачі прав на ноу-хау; в) розмір, порядок і умови виплати винагороди за використання технологій, а також г) відповідальність сторін за порушення умов договору. Така ситуація призводить до витоку ОПВ з легального ринку товарів, до, так званої, тінізації обігу ОПВ [16, с. 43-44].

Самими найпоширеними тіншовими операціями, зазначають фахівці О. Зайківський та О. Онїстрат, є продаж інтелектуальних продуктів, здобутих за допомогою прийомів промислового шпіонажу, продаж їх за кордон без отримання правової охорони в Україні та попереднього втілення у вітчизняній промисловості, непродуктивні витрати й відтік валютних коштів за імпорт застарілих технологій або неповернення валютної виручки за експортними операціями з об'єктами права інтелектуальної власності [16, с. 44]. Одночасно, спектр можливих порушень майнових прав інтелектуальної власності у сфері розробки ОВТ дуже широкий. І для того щоб цей спектр звузити, необхідно постійно вдосконалювати законодавство не лише з метою встановлення відповідальності за нові порушення майнових прав інтелектуальної власності та за порушення, які в разі їх здійснення сприяють зазначеним порушенням, але і підвищення ролі та відповідальності ЦОВВ – замовників ДОЗ та їхніх посадових осіб за організацію та виконання заходів із запобігання та недопущення таких порушень [16, с. 46].

Підставою для захисту права інтелектуальної власності слід вважати вчинення дій суб'єктами, що створюють загрозу при порушенні, а також факт вчинення порушення права інтелектуальної власності, яким є будь-яке посягання на особисті (немайнові) та (або) майнові права інтелектуальної власності, їх невизнання або оспорування в судовому порядку.

Вибір способу судового захисту прав інтелектуальної власності, включаючи такі, як вилучення та знищення товарів і матеріалів, введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності, та знарядь, що використовувалися для виготовлення таких товарів, здійснюється особою, якій належить право інтелектуальної власності. Водночас перевірка відповідності цього способу допущеному порушенню і меті здійснення судового розгляду є обов'язком суду, який має приймати рішення у справі в межах заявлених позовних вимог та з урахуванням фактичних обставин конкретної справи, беручи до уваги як можливість у той чи інший спосіб захистити порушене право, так і необхідність подальшого виконання прийнятого судом рішення.

Предметом розгляду у справах про захист прав інтелектуальної власності виступають спори про припинення порушення авторського права та суміжних прав, про виплату компенсації за порушення майнових авторських прав, про стягнення заборгованості згідно з договором на використання у комерційній діяльності майнових прав, про припинення порушення прав на знаки для товарів і послуг та відшкодування збитків, про порушення прав інтелектуальної власності комерційної назви суб'єкта господарської діяльності та відшкодування збитків, завданих таким порушенням, тощо.

Висновок експертизи може бути відповідним доказом у справі лише в тому разі, коли експертиза була проведена на підставі ухвали суду відповідними судово-експертними установами. У разі коли висновок експертизи наданий стороною (зокрема, як додаток до позовної заяви), тобто експертиза проведена відповідною експертною установою за клопотанням сторони чи клопотанням її представника, то такий висновок може розцінюватися судом виключно як письмовий доказ, що підлягає дослідженню в судовому засіданні та відповідній оцінці.

Особливого значення має визначення збитків та інших платежів в результаті судового розгляду справи по захисту порушеного майнового права інтелектуальної власності.

Висновки. Формування економіко-правового механізму захисту прав інтелектуальної власності у сфері національної безпеки і оборони України сприятиме ефективній протидії порушенням майнових прав інтелектуальної власності в цій важливій сфері діяльності.

Критеріями ефективності захисту прав інтелектуальної власності є: рівень професіоналізму та особистісної відповідальності суддів, рівень творчого мислення та креативності суддів, рівень незалежності суду, рівень програмного, організаційного, кадрового, правового та інформаційного забезпечення апарату суду.

Законодавство у галузі протидії правопорушенням у сфері інтелектуальної власності не позбавлене окремих недоліків, прогалин, суперечливих положень. У сфері військово-технічного співробітництва (ВТС) діє понад 100 нормативно-правових актів. Проте всі ці нормативно-правові акти не врегульовують питання забезпечення охорони інтелектуальної власності при здійсненні міжнародного ВТС. Відсутність в Україні відповідного законодавчого врегулювання та досвіду комерціалізації технологій та техніки військової сфері та оборони з використанням ОПІВ, створює можливості для здійснення правопорушень майнових прав інтелектуальної власності, які призводять не тільки до відсутності ефективного захисту прав суб'єктів ОПІВ, а й впливають на обороноздатність держави.

Недосконалість правової бази посилює економіко-правові можливості несанкціонованого використання ОПІВ, які створюються при виконанні державного оборонного замовлення та при здійсненні міжнародного ВТС. Цьому сприяє відсутність відповідальності за вчинення дій, що створюють загрозу порушення прав інтелектуальної власності чи сприяють зазначеним порушенням. Практика показує, що у сфері інтелектуальної власності, особливо, що стосується розробки озброєння та військової техніки, відбувається багато порушень прав інтелектуальної власності: незаконне використання ОПІВ, привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на ОПІВ, що охороняється законом; неправомірне збирання, розголошення або використання відомостей, що є комерційною таємницею. Незважаючи на активізацію зусиль правоохоронних органів України із забезпечення захисту прав інтелектуальної власності, загальний рівень правопорушень у цій сфері залишається високим. Національне законодавство, забезпечуючи реалізацію принципів законності, справедливості, доцільності, ефективності, має оперувати не лише чітко вибудованою ієрархією правових норм, закріплених на рівні законів, але й наявними правовими механізмами, що дозволяє забезпечувати якісну правореалізацію гарантованих прав на об'єкти інтелектуальної власності та якісний, ефективний і своєчасний захист таких прав.

Наведений економіко-правовий механізм захисту прав інтелектуальної власності в сфері національної безпеки і оборони України потребує координації зусиль усіх суб'єктів, які уповноважені здійснювати охорону і захист інтелектуальної власності. Вирішальний вплив на стан національної безпеки має розвиток сфери інтелектуальної власності, з яким пов'язують організаційні заходи нейтралізації внутрішніх джерел загроз і захист від зовнішніх загроз національній безпеці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Орлюк О.П. Захист прав інтелектуальної власності в контексті європейської інтеграції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varny_2016_3_15. С. 58–74.
2. Бутнік-Сіверський О.Б. Принципи формування національної безпеки України з позиції прав інтелектуальної власності: теоретичний зріз розвитку. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2018. № 3. С. 70–83.
3. Інтелектуальна власність як складова системи забезпечення національної безпеки: монографія / за науковою редакцією д.е.н., проф., академіка АТН України та УАН О.Б. Бутнік-Сіверського: кол. авторів: Г.О. Андрощук, О.О. Бакалінська, Ю.Л. Борко, О.Б. Бутнік-Сіверський, О.Б. Зайківський, Л.І. Роботягова, О.О. Тверезенко. К.: НДІ ІВ НАПрНУ, 2023 К.: Інтерсервіс, 2023. 530 с.
4. Про національну безпеку України. Закон України № 2469-VIII від 21 червня 2018 року. Редакція від 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
5. ПОЛОЖЕННЯ про Центральний науково-дослідний інститут озброєння та військової техніки Збройних Сил України. Затверджено Наказом Міністерства оборони України 30 березня 2021 року № 83 (у редакції наказу Міністерства оборони України від 26 лютого 2024 року № 137). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0083322-21#Text>.
6. Зайківський О., Оністрат, О. Щодо забезпечення державного управління інтелектуальною власністю у сфері національної безпеки і оборони. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2019. № 6. С. 24–35.
7. Дорошко Г.К., Петренко В.О., Виборова Ж.Ю. Захист прав інтелектуальної власності у сфері національної безпеки України. *«Управління проєктами. Перспективи розвитку проєктного та нейроменеджменту, інформаційних технологій управління, технологій створення та використання об'єктів права інтелектуальної власності, трансфер технологій»*: збірник наукових праць за матеріалами V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (23-24 березня 2023 р.). УДУНТ, УКРНЕТ, НДІІВ НАПрН України, Дніпро: Юрсервіс, 2023. 730 с. С. 396–402.
8. Марченко О.С. Інтелектуальна безпека у вимірі економіки знань. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Економічна теорія та право: зб. наук. пр. / Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Х.: Право. 2012. № (8). С. 278-279.
9. Превалова Л.В., Окладна М.Г. Проблеми захисту інтелектуальної власності в системі економічної безпеки підприємства. *Вісник НТУ «ХПИ»*. 2016. № 13 (1185). С. 20–23.
10. Петренко В.О., Рудченко О.В., Берковський Є.О. Проблеми формування системи інтелектуальної безпеки підприємства. *Юридичний науковий електронний журнал*. Запоріжжя. 2019. № 6. С. 134–138.
11. Гумега О. Захист прав інтелектуальної власності в Україні: пошук шляхів удосконалення. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2014. № 6. С. 118–125.
12. Орлюк О.П. Захист прав інтелектуальної власності: проблеми правозастосування. *Інтелектуальна власність*. 2007. № 2. С. 24–29.
13. Бутнік-Сіверський О.Б. Принципи формування національної безпеки України з позиції прав інтелектуальної власності: теоретичний зріз розвитку. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2018. № 3. С. 70–83.
14. Тінізація економіки та інтелектуальної економіки як загроза національній безпеці країни та їх детінізація: монографія/ О.Б. Бутнік-Сіверський, В.О. Петренко / за наук редакцією д.е.н., проф. Бутнік-Сіверського О.Б. К.: Інтерсервіс, 2020. 108 с.

15. Бошицький Ю.Л. Деякі організаційно-правові аспекти удосконалення правової охорони інтелектуальної власності в сучасній Україні. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 239–247.
16. Зайківський О., Оністрат, О. Можливі порушення прав інтелектуальної власності при розробці озброєння та військової техніки. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2017. № 4. С. 38–48.
17. ДСТУ 3575-97 Патентні дослідження. Основні положення та порядок проведення. Видання офіційне. К., Держстандарт України. Затверджено і введено в дію наказом Держстандарту України від 06.06.1997 р. № 327. DSTU 3575-97 Patentni doslidzhennia. Osnovni polozhennia ta poriadok provedennia. Vydannia ofitsiine. K., Derzhstandart Ukrainy. Zatverdzheno i vvvedeno v diiu nakazom Derzhstandartu Ukrainy vid 06.06.1997 r. № 327.
18. Про державну таємницю: Закон України № 3855 від 21.01.1994 р. Редакція від 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>.
19. ДСТУ 3574-97 Патентний формуляр. Основні положення. Порядок складання та оформлення. К., 1997 р. № 327. DSTU 3574-97 Patentnyi formuliar. Osnovni polozhennia. Poriadok skladannia ta oformlennia. K., Derzhstandart Ukrainy, 1997. № 327. 9.